

ДВІ ТЕНДЕНЦІЇ В МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ В СРСР ПЕРІОДУ ПЕРЕБУДОВИ

З самого початку перебудови компартійне керівництво СРСР не приділяло належної уваги питанням міжнаціональних відносин у багатонаціональній державі, що за Конституцією СРСР визнавалася федерацією суверенних союзних республік, а насправді вже після свого створення перетворилася в унітарну, централізовану державу з мінімальною самостійністю її складових частин. КПРС, як монопольна політична сила в СРСР орієнтувалася на прискорений суспільний розвиток. Саме в цьому контексті розглядалися міжнаціональні відносини.

Як самостійна проблема міжнаціональні відносини стали об'єктом уваги компартійного будівництва і провідних радянських вчених після того, коли посилювалися відцентрові процеси, що призвело до міжнаціональних конфліктів у різних союзних республіках. Така тенденція не вписувалася у непорушні догмати ленінської національної політики і на початку конфлікти оцінювалися як випадкові явища. Так підходили до них не лише компартійні керівники, зокрема ідеолог перебудови О.Яковлев, а й відомі московські науковці, зокрема Е.Баграмов, С.Калтахчян, Е.Тадевосян, В.Михайлов та ін.

Однак вчені неросійських республік почали аналізувати реальні процеси, що ставило під сумнів раціональність централізованої політики кремлівського керівництва. Проте воно надзвичайно повільно переосмислювало безпрецедентні процеси в сфері міжнаціональних відносин, намагалася пригальмувати їх старими методами.

Дослідження генези конфліктів у міжнаціональних відносинах СРСР має не лише пізнавальне, а й практичне значення для колишніх союзних республік СРСР, в тому числі й України, адже вони успадкували наслідки ленінської національної політики.

За часів застою в офіційній компартійній ідеології сформувалася ідея про особливу спільність людей під назвою радянський народ, як „багатонаціональний колектив трудівників міста і села, який об'єднує спільність соціалістичного ладу, марксистсько-ленінська ідеологія, комуністичні ідеали робітничого класу, принципи інтернаціоналізму” [25, 620]. Звісно, при

роз'ясненні поняття радянський народ наголошується на важливій ролі і його утворенні КПРС як партії, що інтернаціональна за своєю ідеологією, політикою, складом і побудовою.

У період перебудови змінилося дуже мало. Як незаперечна сприймалася теза про розв'язання національного питання в СРСР, хоч загострення міжнаціональних взаємин ставало очевидним фактом. О.Яковлев писав: „Соціалізм (у СРСР. – І.М.) розв'язав національні проблеми, які успадковані від царизму: національна нерівноправність, пригнічення одних народів іншими, байдужість до національних культур, мов і їх долі, вимирання цілих народів” [26, 442]. Проте ідеолог КПРС не піддавав сумніву упущення в національній політиці, які треба негайно виправляти, не шукаючи винуватців. Водночас треба зазначити, що Яковлев схиляється до розуміння національного фактора, підкреслюючи важливість „взаємозв'язку перебудови і національних відносин, розвитку національної самосвідомості, відповідальності кожного народу перед самим собою і за долю перебудови” [26, 442]. Такий висновок зроблений після того, коли національні проблеми почали виходити на поверхню, хоч ще недавно їм не приділялося належної уваги.

Аналіз документів КПРС і публікацій у партійній пресі дає підстави стверджувати, що партійне керівництво ще в 1986 році не мало достатнього уявлення про наростання міжнаціональних суперечностей. У постанові про роботу журналу „Коммунист” ЦК КПРС наголосив: „Важливим є комплексний аналіз динаміки соціально-класових і національних відносин, багатоманітності суспільного життя, інтересів, потреб властивих соціалізму, причин і шляхів подолання антисуспільних явищ” [24, 7-8].

У дусі попереднього часу підкреслював М.С.Горбачов на XXVII з'їзді КПРС величезне значення для СРСР як багатонаціональної держави розвитку національних відносин. Він заявляв: „Раз і назавжди знищено національний гніт і національну нерівноправність в усіх формах і проявах. Утвердились, увійшли в свідомість десятків мільйонів людей непохитна дружба народів, повага до національної культури і національної гідності всіх народів. Радянський народ виступає як якісно нова соціальна та інтернаціональна спільність, спаяна єдністю інтересів, ідеології і політичних цілей” [16, 42].

У новій редакції Програми КПРС вказано: „Видатне завоювання соціалізму – розв'язання національного питання” [17, 6]. Водночас наголосити, що хоч найголовніший партійний документ і вживає поняття радянський народ, в ньому використовуються такі терміни як „народи СРСР”, „багатонаціональний склад радянського суспільства”, „соціалістична багатонаціональна держава”, „єдина союзна багатонаціональна держава”. Підкресливши дві тенденції національних відносин у СРСР – дальший розквіт соціалістичних націй і народностей та їх неухильне зближення на основі добровільності, рівності, братерського співробітництва, - партія орієнтується на „повну єдність націй” у віддаленій перспективі, але застерігає від двох крайнощів штучного підштовхування і стримування” назрілих об'єктивних тенденцій розвитку” [17, 6]. Нарешті, такий підсумок: „Партія виходить з того, що послідовне проведення ленінської національної політики, всемірне зміцнення дружби народів – складова частина вдосконалення соціалізму, перевірений суспільною практикою шлях до дальшого процвітання нашої багатонаціональної соціалістичної Батьківщини” [17, 6].

Про вплив ленінської національної політики КПРС і національного розвитку СРСР на сучасний світ писав А.Восс, парткерівник однієї з республік Прибалтики [3, 59], хоч там вже почали назрівати події, які засвідчили неспроможність цієї політики забезпечити національний розвиток багатонаціональної євразійської держави.

Після алма-атинських подій партійне керівництво змінило акценти в характеристиці міжнаціональних взаємин, що підтверджує постанова ЦК КПРС „Про роботу Казахської республіканської партійної організації щодо інтернаціонального і патріотичного виховання трудящих”. ЦК КПРС звинуватив компартійне керівництво республіки в „серйозних помилках у реалізації національної політики” [4, 13]. Насамперед звертається увага, що на межі 70-х – 80-х років внесок республіки в єдиний народногосподарський комплекс СРСР вже більше не відповідає її економічному і науковому потенціалові, посилюються прояви відособленості й утриманства. ЦК КПРС звернув увагу на негативні явища в міжнаціональних відносинах, зокрема осудив

національний егоїзм і самозадоволення, вказавши, що казахська молодь мала переваги при вступі до вищих навчальних закладів, але вона менше поступала в професійно-технічні і середні спеціальні навчальні заклади, які готували кадри для провідних галузей індустрії. Те саме стосується поповнення робітничого класу. Національна приналежність служила основним критерієм при висуванні на керівну роботу при недооцінці політичних, ділових і моральних якостей. Національні перекося проявлялися в усіх ланках суспільно-політичної структури.

Вимагаючи усунення помилок і промахів, ЦК КПРС ставить завдання перед новим казахським партійним керівництвом надалі поглиблювати інтернаціоналізацію всіх сфер суспільного життя і розвивати національно-російську (напевне, казахсько-російську) двомовність. Звісно, в умовах Казахстану, коли автохтонна людність становить дещо більше третини населення, говори про розширення впливу казахської мови – це ігнорувати суспільні реалії. До того ж саме керівництво КПРС залишається в національній політиці на тих самих принципах, які панували в роки застою. М.Горбачов наголошує, що національною політикою треба займатися ґрунтовно, протиставляє радянський патріотизм проявам націоналізму і шовінізму, але критикує лише націоналізм, бо він веде до ізоляції. За його настановою, національну гордість і національну гідність кожного народу треба з'єднувати з інтернаціоналізмом соціалістичного суспільства [15, 16].

Не знаходячи виходу з нових умов, партійне керівництво прямо наголошує на силових методах розв'язання міжнаціональних конфліктів. М.Горбачов пропонує посилити відповідальність за роздмухування національних чвар, за проповідь расової чи національної винятковості [15, 13]. Він виступає за збереження „самобутності кожної нації і народності”, хоч між винятковістю і самобутністю межа досить розмита як синонімами [15,13]. Зрештою, кожна нація виняткова по-своєму і без уваги до таких її особливостей не може бути мови про дослідження. Звичайно, при упередженому ставленні особливості можна протиставляти винятковості, але тоді вже нема науки, а політичне замовлення.

Розпочавши демократизацію, радянське керівництво не передбачало, що вона зумовить національний вибух таких масштабів, оцінювало міжнаціональні непорозуміння як тимчасове явище. Але такий вибух не випадковий, адже СРСР як держава – це не союз націй, які мають реальне право на самовизначення, чого вимагає демократія, а фактично унітарна держава. Отже, демократизація вступила в суперечність з імперською політикою в сфері міжнаціональних відносин, а вони пов'язувалися з порушеннями ленінської національної програми, яка охоплювала широке коло питань. До них віднесені: забезпечення свободи розвитку великих і малих народів; розвиток національних відносин на основі повної рівності і добровільній співпраці народів; зрівняння в правах народів для створення національної радянської, соціалістичної державності; допомога з боку розвинених великих націй малим націям і народностям у ліквідації фактичної нерівності – в економічній, політичній і культурній галузях; обов'язкове і послідовне проведення демократичного централізму в державному будівництві в умовах багатонаціональної країни [11, 68].

Навіть тоді, коли міжнаціональні суперечності висунулися в число найнагальніших проблем радянського керівництва, серед вчених не було одностайності. В.Андреев назвав політику на гармонізацію міжнаціональних відносин другим етапом перебудови політичної системи [1, 61]. За його переконанням, треба надати нові права союзним республікам в галузі економіки і соціально-культурного розвитку. Така пропозиція суперечить основній засаді радянського федералізму: за Конституцією його права похідні від прав союзних республік.

На аналогічних позиціях стоїть Е.Тадевосян, наголошуючи на пріоритеті інтернаціонального, загальносоюзного інтересу при розв'язанні міжнаціональних суперечностей. Він пропонує створити нові національно-територіальні формування для багатьох національних меншин (німців, поляків, корейців, кримських татар, болгарів, греків, уйгурів, циганів, гагаузів, угорців та ін.) [23, 49]. На той час СРСР складався з 53 національно-територіальних одиниць: 15 союзних і 20 автономних республік 8 автономних областей і 10 автономних округів. Водночас у пресі порушуються питання про національно-культурну автономію, яка в умовах соціалізму не

суперечить інтернаціоналізмові [13, 47], хоч негативне ставлення Леніна до такої автономії загальновідоме. О.Пчелінцев навіть наприкінці 1989 р. вважає національне питання в СРСР другорядним, підпорядковує його технологічним, економічним, соціальним, екологічним, культурним та іншим проблемам [18, 10]. Насправді взаємозв'язок між національним та іншими питаннями в суспільстві набагато складніший. М.Горбачов зауважив, що в багатонаціональній державі соціально-економічні, політичні і правові рішення неодмінно торкаються і національного питання, тому треба проявляти особливу увагу до національних інтересів і національних почуттів людей, максимально розвивати потенціал кожної нації [14, 25].

На перше місце О.Пчелінцев ставить безумовне дотримання прав людини, протиставляючи їх правам нації. Людина може інтегруватися в суспільство, сумлінно виконуючи обов'язки громадянина держави, а питання національності, мови, релігії треба відділити від держави і вважати особистою справою кожної людини, сім'ї, громади. Звісно, тут ігнорується значення нації як суб'єкта політики. А ще Пчелінцев пропонує не торкатися питань історичного розвитку нації, національних кордонів. Він не заперечує проти права націй на самовизначення, але водночас вважає, що утримання республік Середньої Азії не на користь Росії. Дальший розвиток СРСР він пов'язує з „ядром” Союзу в складі чотирьох республік – РРФСР, УРСР, БРСР і Казахської РСР, з якими тісно пов'язана територія Киргизької РСР (за винятком Ошської області), Абхазької РСР, яка насправді мала статус автономної республіки в складі ГРСР, і Ташкентська область Узбекистану. За прогнозами Пчелінцева, етнічні проблеми в середині цього „ядра” будуть розв'язуватися вже в третьому тисячолітті [18, 12-13].

Зваженість підходів до міжнаціональних відносин проявляє Ю.Римаренко. За його переконанням, „нинішній національно-територіальний поділ не є перешкодою для того, щоб люди всіх національностей могли нормально жити в будь-якому куточку країни” [20, 27]. Гарантії вільного розвитку націй, без дискримінації на національній основі треба ґрунтувати на Загальній декларації прав людини 1948 р. Головним у сфері міжнаціональних взаємин вчений вважає подолання волюнтаризму в національній політиці і демонтаж сталінської моделі в сфері міжнаціональних відносин, коли до розв'язання національного питання спрямовувалася груба адміністративна сила центру, яка не зупинялася перед жодними злочинами. Неправильні, хибні уявлення про національні відносини в СРСР стимулювала помилкова теза про розв'язання національного питання в багатонаціональній державі. Ю.Римаренко звертає увагу, що на зустрічі в ЦК КПРС 13 вересня 1989 р. М.Горбачов наголосив на трьох принципово важливих положеннях у міжнаціональних відносинах:

1) спільне розв'язання проблем у рамках федерації; 2) єдність партії як основного гаранта перебудови і процесу національного відродження; 3) рівноправність громадян усіх національностей [20, 28]. Як показав політичний розвиток СРСР лише третя засада мала під собою підстави, бо федерація, що насправді існувала як унітарна держава, розпалася в ударі з демократизацією, а партія дуже повільно переосмислювала реальний стан національних відносин у СРСР намагалася гальмувати невідворотні процеси.

Заперечуючи історично зумовлену тенденцію розпаду багатонаціональних держав, І.Стрелкова для підтвердження своєї позиції як приклади називає Чехословаччину і Югославію. Вона пише, що „в наші дні йде процес зближення країн Західної Європи, з'явився Європарламент, не розвалюється Спільний ринок, стоїчно долаючи суперечності країн з різним економічним рівнем, а що стосується екологічних проблем, то вони зажадали сумісних зусиль всієї Західної Європи, всієї Східної, всього світу” [22, 133]. Позиція Стрелкової неодмінно вимагає уточнення. **По-перше**, недоречність прикладів Чехословаччини і Югославії вже через кілька років спростувала сама історія: на їх місці виникло кілька країн на національній основі. **По-друге**, зближення країн Західної (і Центральної) Європи ґрунтується на певних засадах. Ці країни подібні за своїм рівнем розвитку. На противагу їм Радянський Союз об'єднує різні народи, про що вже йшлося раніше. Ці народи належать до різних лінгвістичних груп, традиційно дотримуються різних релігій, а об'єднані в одну імперію внаслідок завоювання, а не на добровільних засадах. **По-третє**, інтеграція в Європі не заперечує державного суверенітету

об'єднаних країн, а радянські „інтегратори” мають на меті інше: протидіяти суверенізації союзних республік, хоч, за конституціями, ці республіки вже є суверенними.

Треба наголосити на ще одній особливості СРСР. Міжреспубліканський поділ праці посилює взаємозалежність господарств союзних республік як частин єдиного виробничого організму [3, 53]. Економічну неефективність такого штучного творення підтвердив час застою.

К.Гізатов наголошує на тому, що в багатонаціональних утвореннях діють протилежні сили – доцентрові і відцентрові. За переконанням вченого, процес формування націй в СРСР ще не закінчився, триває досі, тому в національних відносинах діють дві тенденції. Проте на офіційному рівні основний наголос робили на зближенні націй, ігноруючи прагнення національних спільнот до збереження, розвитку своїх особливостей. Гізатов пише: „Зустрічність процесів, існування в сфері міжнаціональних відносин різноспрямованих тенденцій – це факт реального життя, який закорінений в об'єктивному існуванні національних відмінностей, тих особливостей, що проявляються в мові, культурі, історично сформованому укладі життя, побуті, традиціях кожного народу і т.д.” [5, 57]. Вчений пропонує створити **нову концепцію національних відносин**, в якій не буде кон'юнктурних підходів, а міжнаціональні взаємини оцінюватимуться як складна внутрішньо суперечлива система, щоби забезпечити повну рівноправність усіх націй, народностей і етнічних груп на основі відновлення ленінських принципів національної політики [26].

Намагання ототожнити СРСР і США, що зустрічалися в радянській науці часів застою, недоречні.

Американський вчений Р.Пайпс вважає хибною аналогію між штатами США і союзними республіками СРСР: „Сполучені Штати – це добровільний союз на відміну від СРСР. Ваш Союз створювався шляхом завоювання, кожна окрема республіка була завойована. І не тільки Латвія, Литва і Естонія. І Білорусія, і Україна, і Кавказ, і Центральна Азія. Всі вони були включені в одну державу, і був створений абсолютно штучний союз” [5, 57]. За його твердженням, росіяни не мають права протидіяти прагненням Литви, Латвії та Естонії до незалежності, бо вони поселилися у прибалтійських республіках набагато пізніше від титульних націй.

Щоби зберегти цілісність СРСР, партійні видання публікують прямі погрози для союзних республік, які наслідяться вийти з Союзу. В.Дорофеев наголошує, що в разі виходу Литви з СРСР треба забрати від неї Віленський край і Клайпеду, щоби відновити її кордони не 1940 року, а 1939. Та в такому випадку, продовжує він, постає питання про незмінність кордонів СРСР, згідно з Гельсінкськими угодами 1975 р. Водночас начебто треба розв'язати питання про Інгалінську АЕС, як об'єкт всесоюзної власності, а ще низку питань (права жителів незалежно від громадянства, статусу радянських військ тощо) [10, 33]. Інші дослідники пропонують такі заходи, які спрямовані на послаблення етатистських тенденцій у національному питанні: 1) констатація багатонаціональності кожної союзної республіки; 2) затвердження процедури виходу союзної республіки з СРСР; 3) зміцнення в масштабах СРСР всіх етносів, як **суб'єктів культурної творчості** [6,18]. Апологети СРСР переконані, що він збережеться в попередніх територіальних межах, а національну ідею називають „великою брехнею”, від якої має звільнитися майбутня правова держава [6, 18].

Безпринципність і кон'юнктурність проявляють прихильники збереження цілісності СРСР у питанні щодо національних меншин. Т.Глушкова незадоволена тим, що в „Паризькій хартії для нової Європи”, яку 21 листопада 1990 р. схвалили 34 держави, інтереси „національних меншин” протиставлені „всенациональним інтересам” [7, 152]. А журнал „Діалог” закидає керівництву Литовської республіки порушення прав національних меншин (росіян і поляків) у сфері освіти [8,48]. Майже аналогічний підхід до національної і державної символіки. І.Дементєв вважає, що „для досягнення суспільного спокою, нормалізації міжнаціональних відносин доцільно усунути обмеження на використання національної символіки, якщо вони ще зберігаються” [9, 45]. А у Зверненні З'їзду народних депутатів СРСР підкреслюється „необхідність повсюдного шанобливого ставлення до державних символів, історичних пам'яток, духовних цінностей народів” [12, 10]. Отож, вже йдеться про державні символи, щоби ті, які нав'язані народам у період культу Сталіна, хоч заодно засуджується „сталінське мислення”, а не про національну символіку.

Своєрідне трактування інтернаціоналізму, що засвідчує прямотлінійність його розуміння. Е.Баграмов наголошує, що інколи доводиться проступитися частиною національного задля інтернаціонального, тому комуністи мають бути готовими до такого підходу, щоби дати приклад безпартійним масам [2, 56].

Попри протидію з боку компартійної бюрократії життя брало своє. ХІХ Всесоюзна партконференція підтримала ідею республіканського госпрозрахунку, який повинен; **по-перше**, посилити економічну відповідальність за використання власних і перерозподілених засобів; **по-друге**, виробити імунітет до економічного утриманства: **по-третє**, протидіяти сваволі союзних міністерств і відомств, які ігнорували інтереси автохтонної людності. Наслідки такої сваволі очевидні: унікальні людські спільноти поставлені на грань вимирання, а їхню землю заповнили через неупорядковані міграційні процеси інші національності.

Серед фахівців не було одностайності щодо характеру перетворень у Прибалтиці, зокрема про поняття „республіканський госпрозрахунок” чи „республіканський економічний суверенітет”. На думку С.Чешка, „прибалтійський варіант” перебудови може започаткувати реорганізацію СРСР, відновивши первісні принципи його побудови. У цьому нема випадковості, адже Прибалтика належить до найрозвиненіших у соціально-економічному розумінні регіонів СРСР, відзначається досить високим інтелектуальним потенціалом, рівнем суспільної свідомості, політичної культури. Саме тому прибалтійські республіки найбільше відчують недосконалість системи управління економічними і соціальними процесами, а водночас відкривають перспективи самих реформ. Звісно, не треба забувати про політичні особливості Прибалтики, що зумовлюються їхньою окупацією в роки Другої світової війни, факт якої визнано в СРСР на офіційному рівні [27, 99].

Започатковані ідеї економічного суверенітету в Прибалтиці, зазначає С.Чешко, зумовлюють серйозні зміни в державному устрою СРСР, що можуть проявитися в двох варіантах: 1) **поміркованому**; 2) **крайньо радикальному** [27, 101]. Якщо перший варіант сприятиме регенерації федеративних зв'язків, що деформовані за часів Сталіна, то другий – може привести до встановлення конфедеративних міжреспубліканських зв'язків, що створить передумови для повної самостійності союзних республік як незалежних держав, адже йдеться про встановлення республіканських митних кордонів, запровадження власної валюти і республіканського громадянства, формування власних військових контингентів тощо. Такому підходові суперечать офіційні ідеологічні стереотипи із задогматизованим розумінням інтернаціоналізму.

Як наголошує С.Чешко, „представники старшої школи тлумачення марксизму-ленінізму” будь-які спроби децентралізації СРСР таврують як підриг інтернаціоналізму. Для них інтернаціоналізм має класову природу і класові функції, тобто завжди пролетарський, хоч у соціалістичному суспільстві, в якому відсутні класові антагонізми, інтернаціоналізм втілює певну модель відносин між народами (чи державами), що ґрунтуються на засадах рівноправності, взаємоповаги, солідарності, співпраці тощо. Вчений пише: „В конкретних умовах нашої дійсності справжній інтернаціоналізм має полягати не в насильницькому стримуванні децентралістських ініціатив союзних республік, політичної творчості мас на основі республіканської самосвідомості, а в тому, щоби сприяти зміцненню правового суверенітету республік і водночас зміцненню верховного правового суверенітету Союзу” [27, 104].

Треба зазначити, що поняття „верховного правового суверенітету Союзу” не пояснює правових засад взаємин союзних республік і СРСР, фактично суперечить договірній основі СРСР, в якому республіка не відчужує свого суверенітету. С.Чешко вказує: „Головною метою утворення СРСР не було розв'язання національного питання як такого. Це була форма організації зв'язків між національними державами, між кількома націями, що політично самовизначилися” [27, 104]. Таке твердження цілком слушне, як і те, що Рада Національностей Верховної Ради СРСР представлена не народами країни, а репрезентує національно-територіальні утворення, тому в ній може й не бути представника від титульної національності. Звідси – дві проблеми, які стоять перед СРСР: удосконалення радянської федерації і врегулювання національних відносин.

Динамічний розвиток СРСР не привів до встановлення конфедеративних зв'язків. Поразка ініціаторів державного перевороту в серпні 1991 р. відкрила шлях до повної самостійності союзних республік як незалежних держав. Як наслідок перемогла відцентрова тенденція. СРСР як багатонаціональна держава припинив своє існування.

Література:

1. Андреев В. Об экономической самостоятельности республик // Коммунист.– 1989.– № 12.
2. Баграмов Э. О противоречиях в сфере межнациональных отношений и путях их разрешения // Политическое самообразование.– 1989.– № 12.
3. Ворс А. Союз нерушимый // Коммунист.– 1988.– № 3.
4. В Центральном Комитете КПСС. Центральный комитет КПСС принял постановление «О работе Казахской республиканской партийной организации по интернациональному и патриотическому воспитанию трудящихся» // Коммунист.– 1987. – № 12.
5. Гизатов К. Противоречия и их проявление в национальной психологии // Коммунист. 1989.– № 11.
6. Гусейнов Г., Драгунский Д., Сергеев В., Цымбурский В. Этнос и политическая власть // Век XX и мир.– 1989.– № 9.
7. Глушкова Т. Хищная власть меньшинства (Над строками «Парижской хартии для новой Европы») // Наш современник. – 1991.– № 4.
8. Глянц Ю. Литовская «Белая книга» // Диалог.– 1991.– № 12.
9. Дементьев И. О психологии национальных конфликтов // Коммунист.– 1990.– № 1.
10. Дорофеев А. Распятая Zietuv // Диалог. –1991.– № 5.
11. Живой вопрос теории и практики // Коммунист. – 1988.– № 2.
12. Звернення З'їзду народних депутатів Союзу Радянських Соціалістичних Республік до громадян СРСР // Під прапором ленінізму. –1990.– № 1.
13. Из почты КПСС: О национальном вопросе // Коммунист. –1989.– № 15.
14. Октябрь и перестройка: революция продолжается. Доклад Генерального секретаря ЦК КПСС М.С.Горбачева на совместном торжественном заседании Центрального комитета КПСС, Верховного Совета СССР и Верховного Совета РСФСР, посвященном 70-летию Великой Октябрьской социалистической революции, в Кремлевском дворце съездов 2 ноября 1987 года // Коммунист.– 1987.– № 17.
15. О практической работе по реализации решений XIX Всесоюзной партийной конференции. Доклад Генерального секретаря ЦК КПСС М.С.Горбачева на Пленуме ЦК КПСС 9 июля 1988 года // Коммунист. –1988.– № 12.
16. Політична доповідь центрального комітету КППС XXVII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу. Доповідь Генерального Секретаря ЦК КППС товариша Горбачова М.С. 25 лютого 1986. // Комуніст України.–1986 – №4.
17. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Нова редакція. Прийнята XXVII з'їздом КППС // Комуніст України.– 1986.– № 5.
18. Пчелинцев О. Люди – прежде наций. Мысли консерватора // Век XX и мир.– 1989. – № 11.
19. Розсип при новом режиме. Ричард Пайпс о русской истории, социализме и перестройке// Диалог.– 1991.– № 5.
20. Римаренко Ю. Оновлюючи інтернаціональне і патріотичне виховання // Під прапором ленінізму. –1990.– № 1.
21. Словник синонімів української мови: В 2т. /А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк, С.І.Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 1999-20000. – Т.2.
22. Стрелкова И. Заметки о национальном // Наш современник.– 1989.– № 7.
23. Тадевосян Э. Советский федерализм: пути развития // Коммунист.– 1989.– № 13.
24. У Центральному Комітеті КППС. Центральный Комітет прийняв постанову „Про журнал „Коммунист” // Комуніст України.– 1986.- № 9.

25. Философский энциклопедический словарь /Гл.ред.: Л.Ф.Ильичев и др. – М.: Сов.энциклопедия, 1983.
26. Яковлев А.Н. Реализм – земля перестройки. Избранные выступления и статьи. – М.: Политиздат, 1990.
27. Чешко С. Экономический суверенитет и национальный вопрос // Коммунист. –1989.– № 2.
28. Яковлев А.Н. Об итогах работы комиссии по политической и правовой оценке советско-германского договора о ненападении от 1939 года // Реализм – земля перестройки: Избранные выступления и статьи. – М.: Политиздат, 1990.

SUMMARY

I.Melnik. Two tendencies in the international relations in the USSR of the period of „rebuilding”.

In the period of “rebuilding” thesis about solving of national question in the USSR was beyond doubt though acuteness of the international relations became an obvious fact. Communist Party leaders emphasized on power methods of solving of the international conflicts, didn’t perceive a new tendency in national development of multinational state. “Rebuilding” didn’t foresee harmonization of the international relations, because national question in the USSR was secondary. The rights of man opposed to the rights of nation. But tendency of disintegration of multinational states didn’t pass the USSR. Counteraction to sovereignization of the union republics confirmed its hopelessness. In struggle of opposite powers separative powers became stronger. Ideas of economic sovereignty in Pribaltic republics undermined unitaristic principles of the USSR.

Key words: nation, sovereignty, international relations, federation, tendency, internationalism.